



**Іван Тітко,**

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри правосуддя

Полтавського юридичного інституту

Національного юридичного університету

імені Ярослава Мудрого

УДК 343.137.9

## **Окремі особливості завершення кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення**

Європейський стандарт правової визначеності становища особи знайшов своє втілення у кримінальному процесуальному законодавстві України в положенні ч. 5 ст. 28 КПК, відповідно до якого особа має право на розгляд обвинувачення проти неї у суді в найкоротший строк або на його припинення шляхом закриття провадження. Системний аналіз даної норми в сукупності з іншими положеннями КПК дає право вказати на можливі різновиди завершення кримінального провадження: а) закриття слідчим або прокурором на стадії розслідування; б) закриття судом; в) закриття судом зі звільненням особи від кримінальної відповідальності; г) винесення вироку за результатами дослідження доказів в суді; д) винесення вироку, яким затверджується угода про примирення.

Кожна із зазначених варіацій закінчення кримінального провадження може мати місце у провадженнях як публічного, так і приватного обвинувачення. Разом із тим, особливості правової природи останніх наклали відбиток не лише на початок про-

вадження, а й породили цілу низку питань доктринального та прикладного характеру, пов'язаних із завершенням такого провадження. Саме на них ми й зосередимо свою увагу в даній публікації.

1. Завершення провадження приватного обвинувачення, яке було розпочате без заяви потерпілого. Під час опрацювання новацій КПК 2012 р. дослідниками вже зверталась увага на те, що, на відміну від КПК 1960 р. (п. 7 ч. 1 ст. 6), новий закон не передбачив таку підставу до закриття кримінального провадження як «відсутність скарги потерпілого, якщо справу може бути порушено не інакше як за його скаргою», хоча такого роду випадки трапляються в практиці і, відповідно, потребують процесуального вирішення [див.: 1, с. 77-78]. Відтак, не вирішеним та актуальним на сьогодні залишається питання про підстави для закриття провадження у вищезазначеному випадку.

У рамках дослідження з даної проблематики нами було проведено опитування прокурорських працівників, які здійснюють діяльність за

напрямком процесуального керівництва. При цьому питання ставилось у відкритій формі (тобто без надання варіантів можливої відповіді) і було сформульовано наступним чином: «Яке рішення повинен прийняти процесуальний керівник, якщо буде з'ясовано, що провадження у формі приватного обвинувачення було розпочато без заяви потерпілої особи?». За результатами опитування усі варіанти наданих відповідей щодо вирішення досліджуваної ситуації розподілись на чотири групи, зокрема:

а) прокурор має закрити кримінальне провадження за п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК (за відсутністю події кримінального правопорушення) – 9 %;

б) прокурор має закрити кримінальне провадження за п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК (за відсутністю складу кримінального правопорушення) – 83 %;

в) прокурор має закрити кримінальне провадження у зв'язку з відсутністю скарги потерпілого у провадженні приватного обвинувачення (не зважаючи на те, що така підстава не передбачена в ч. 1 ст. 284 КПК) – 5 %;

г) інше<sup>1</sup> – 3 %.

Спробуємо проаналізувати надані відповіді, співставити їх із доктринальними позиціями та правозастосовною практикою, в результаті чого сформулювати власне бачення ситуації.

Закриття кримінального провадження за п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК (за відсутністю події кримінального правопорушення), за яке висловились 9 % респондентів, дійсно видається доволі привабливим виходом із ситуації, якщо відштовхуватися від концепції визначення злочинності або незлочинності діяння самим потерпілим [див., напр.: 2, с. 58-59]. При такому підході слід говорити не про законодавчу прогалину в рамках ч. 1 ст. 284 КПК, а навпаки про елемент

системного підходу до впровадження цілісної концепції розуміння проваджень приватного обвинувачення. Якщо виходити з того, що потерпілий наділений правом самостійно приймати рішення про віднесення діяння до числа кримінально караних, то, відповідно, якщо потерпілий не подає заяви, – презюмується, що він не розцінює спрямовані проти нього дії як кримінальне правопорушення, а відтак про останнє не може йтися взагалі. Керуючись такою логікою, дійсно доходимо висновку, що у даній ситуації слід констатувати відсутність події кримінального правопорушення й закривати провадження за п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК.

Разом із тим, привабливість даного підходу дещо підмиваються окремими роздумами як доктринального, так і практично-прикладного спрямування. По-перше, вбачається, що у випадку із вчиненням кримінального правопорушення, що переслідується в порядку приватного обвинувачення, баланс між ступенем порушення загальносуспільних і приватних інтересів схиляється в бік останніх, що тим не менш не виключає наявності мінімально-необхідного рівня суспільної небезпечності такого діяння як підстави для законодавчого віднесення його до числа злочинів. По-друге, за справедливим зауваженням дослідників, вирішення описаної ситуації через застосування п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК (закриття кримінального провадження у зв'язку з відсутністю події кримінального правопорушення) позбавляє потерпілого права на відшкодування в порядку цивільного судочинства завданої йому шкоди [1, с. 78], оскільки рішення в кримінальному судочинстві, яким констатується відсутність події взагалі, матиме преюдиціальний характер.

<sup>1</sup> Зокрема, були висловлені пропозиції як то «провадження слід передати до суду, а вже суд прийме рішення про закриття», «необхідно "заднім числом" відібрати від потерпілого заяву про вчинення злочину, а потім отримати від нього заяву про відмову від обвинувачення і закрити за п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК» та деякі інші. Проте ми свідомо не включаємо їх в число обговорюваних, оскільки навіть поверхневе ознайомлення із зазначеними пропозиціями викликає істотні сумніви щодо їх відповідності закону.

Варіант вирішення ситуації шляхом закриття кримінального провадження за п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК (у зв'язку з відсутністю складу кримінального правопорушення), як ми вже вказували, знайшов найбільшу підтримку (83 %) серед опитаних нами працівників органів прокуратури (відмітимо, що пропозиції розглядати виражене у заяві потерпілого його ставлення до злочину, що переслідується в порядку приватного обвинувачення, як елемент складу кримінального правопорушення висловлювались і серед науковців [див., напр.: 2, с. 58-59]).

Показово, що частина респондентів, які не лише запропонували такий варіант вирішення ситуації, а й виявили бажання деталізувати свою відповідь, зазначили, що елементом складу кримінального правопорушення, який відсутній у даному випадку, є об'єкт кримінального правопорушення (тобто суспільні відносини, яким завдається шкода кримінальним правопорушенням). Вбачається, що такий підхід вже не виключає можливість потерпілого в рамках цивільного судочинства відшкодувати шкоду, завдану йому діями правопорушника, хоча як і попередній – зіштовхується з критикою теорії приватного кримінального делікту. Відмітимо, що об'єкт, як елемент складу злочину, не входить в число елементів предмету доказування, що у свою чергу доводить його визначення на більш високому – законодавчому (а не правозастосовному) рівні. Відтак, в силу особливостей правової природи кримінальних правопорушень, провадження у яких здійснюється в порядку приватного обвинувачення, законодавець наділив потерпілого правом ініціації початку кримінального переслідування, але не правом оцінювати діяння як таке, що являється або не являється суспільно небезпечним (це питання вирішено законодавцем шляхом віднесення діянь до кримінально-караних).

І, нарешті, третя позиція зводиться до того, що прокурор має закрити

кримінальне провадження у зв'язку з відсутністю скарги потерпілого у провадженні приватного обвинувачення (не зважаючи, що така підстава формально не передбачена в ч. 1 ст. 284 КПК). Думається, що саме нетрадиційність, і, відверто кажучи, сміливість такого підходу пояснює незначне число його прихильників (5 % опитаних), що, тим не менш, не позбавляє позицію раціонального зерна. На наш погляд, саме такий підхід знімає усі питання як доктринального, так і практично-прикладного характеру і при цьому доволі гармонійно вкладається у кримінальне процесуальне поле, сформоване новим КПК. Нагадаємо, що, на відміну від свого попередника, новий кримінальний процесуальний закон офіційно закріпив можливість застосування аналогії права, передбачивши у ч. 6 ст. 9, що у випадках, коли положення КПК не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження, визначені частиною першою статті 7 КПК. У свою чергу, до числа зазначених загальних засад входить й засада диспозитивності, яка серед іншого передбачає, що кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення розпочинається лише на підставі заяви потерпілого (ч. 4 ст. 26 КПК). Тож, цілком логічно, що відсутність такої заяви має бути підставою для припинення кримінального переслідування. Відмітимо, що схожого висновку, але в порядку дещо відмінної логіки міркувань, доходили й інші науковці, що давало їм можливість висловити пропозицію про внесення відповідних доповнень до ч. 1 ст. 284 КПК [див., напр.: 1, с. 78], яка, на наш погляд, заслуговує на підтримку.

2. Відмова потерпілого від обвинувачення, як підстава для закриття кримінального провадження приватного обвинувачення. Ще правники минулого століття бачили ідею проваджень приватного обвинувачення в тому, що у певній категорії справ за-

стосування кримінальної репресії цілком залежить від волі потерпілого [див.: 3, с. 27]. У чинному законодавстві України нормативне закріплення вищеописаної особливості проваджень у формі приватного обвинувачення міститься в п. 7 ч. 1 ст. 184 КПК, де передбачено, що кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення закривається в разі, якщо потерпілий, а у випадках, передбачених КПК, його представник відмовився від обвинувачення. Дана норма, будучи на перший погляд абсолютно чіткою й однозначною, тим не менш породила цілу низку проблемних питань як теоретичного, так і практично-прикладного спрямування.

Розмежування відмови від обвинувачення і примирення. Корінь даної проблеми, на наш погляд, знаходиться у певному нормативному дисонансі між правами потерпілого, визначеними у ст. 56 КПК, та положеннями ч. 1 ст. 284 КПК. Річ у тім, що серед прав потерпілого, перелік яких наведено у ст. 56 КПК, відсутнє право відмовитися від обвинувачення. Натомість, ч. 4 зазначеної статті містить положення, відповідно до якого на всіх стадіях кримінального провадження потерпілий має право примиритися з підозрюваним, обвинуваченим і укласти угоду про примирення. При поверхневому ознайомленні може здатися, що відмова потерпілого від обвинувачення є одним з різновидів примирення, оскільки в основі такої відмови як правило лежить прощення потерпілим правопорушника, хоча такого роду висновок є помилковим. Тим не менш, вказана логіка міркувань доволі часто знаходить відбиття у судовій практиці. Так, наприклад, ухвалою Компаніївського районного суду Кіровоградської області було закрито кримінальне провадження стосовно Особи 1, обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 125 КК, у зв'язку з відмовою потерпілого від обвинувачення. Однак, як встановив суд апеляційної інстанції, з матеріалів справи вбача-

ється, що обвинувальний акт надійшов з угодою про примирення, яка судом не розглянута у підготовчому судовому засіданні, а під час судового розгляду прийнято рішення про закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК – потерпілий відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення. Ухвалою Олександрівського районного суду Кіровоградської області кримінальне провадження стосовно Особи 1 було закрито у зв'язку з примиренням з потерпілим Особа 2 на підставі ст. 46 КК. При цьому, суд вказав, що потерпілий Особа 2 звернувся з клопотанням в порядку ч. 4 ст. 286 КПК (порядок для звільнення від кримінальної відповідальності), а суд постановляючи ухвалу, керувався п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК (відмова потерпілого від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення). Ухвалою Знамянського міськрайонного суду кримінальне провадження стосовно Особи 1, обвинуваченої за ч. 1 ст. 125 КК України, було закрито, а Особу 1 звільнено від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям на підставі ч. 3 ст. 288 КПК, ст. 45 КК (відповідно до ст. 45 КК обов'язковою умовою дійового каяття є примирення правопорушника з потерпілим – прим. І. Т.). Однак, як вбачається з судового рішення, потерпіла Особа 2 відмовилась від обвинувачення, а відповідно до ч. 4 ст. 26 КПК, відмова потерпілого у випадках передбачених КПК від обвинувачення є безумовною підставою для закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення, а не для звільнення від кримінальної відповідальності [див.: 4].

Вищенаведені випадки помилок, допущених судовими органами, демонструють нагальну потребу у інтепретації питання розмежування таких інститутів як (а) відмова потерпілого від обвинувачення (ч. 4 ст. 26, п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК); (б) прими-

рення сторін, як підстава (умова) для звільнення від кримінальної відповідальності (статті 45, 46 КК); (в) угода про примирення (ст. 471 КПК) на рівні інформаційного листа або постанови пленуму ВССУ, тим більш, що вказане питання на сьогодні вже має доволі детальну як науково-теоретичну розробку [див.: 1, с. 124-136, 170-172], так і аналітичне опрацювання вищими судовими інстанціями на рівні узагальнень практики<sup>1</sup> [див.: 5].

Визначення моменту реалізації права потерпілого на відмову від обвинувачення. Якщо щодо права потерпілого на примирення з правопорушником існує пряма вказівка закону на можливість реалізації зазначеного права на будь-якій стадії кримінального процесу, то стосовно часових меж дії права потерпілого відмовитися від обвинувачення законодавець чіткої вказівки не дає. У свою чергу відсутність однозначності у нормативному регулюванні створює простір для наукового тлумачення, результати якого хоч і забезпечують більш глибоке вивчення проблеми, проте, як правило, також не ставлять крапку у дискусії, а подекуди навіть навпаки – лише «підігривають» науковий дискурс.

Наприклад, спроба погляду на ситуацію через призму «букви закону»

призводить дослідників до висновку про можливість реалізації положення п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК не раніше, ніж на стадії судового розгляду. Аргументація такого умовиводу зводиться до наступного: «обвинувачення (як форма кримінального переслідування) за новим КПК починається з моменту затвердження або складання обвинувального акту прокурором, оскільки, у відповідності до ч. 4 ст. 110 КПК, обвинувальний акт є процесуальним рішенням, яким прокурор *висуває обвинувачення* у вчиненні кримінального правопорушення і яким завершується досудове розслідування... Якщо реалізація функції обвинувачення починається з моменту затвердження або складання обвинувального акту прокурором, то, відповідно, у досудовому провадженні, навіть якщо воно здійснюється у формі приватного обвинувачення, потерпілий не може відмовитися від обвинувачення, яке ще не сформульовано... Тому, враховуючи момент початку реалізації функції обвинувачення, потерпілий може реалізувати своє право на відмову від обвинувачення лише у судовому провадженні» [6, с. 19]. Зазначимо, що аналогічний підхід (але, на наш погляд, не стільки з позиції інтерпретації, скільки з огляду на відомчі інтереси) демонструє й практика прокурорської діяльності<sup>2</sup>.

<sup>1</sup> Як відмічається в одному з узагальнень судової практики, проведеному ВССУ, слід зважати, що згідно з чинним законодавством примирення потерпілого з підозрюваним або обвинуваченим може мати одну із трьох форм (відмова потерпілого від обвинувачення, примирення винного з потерпілим, укладення угоди про примирення), що мають різні правові наслідки. Зокрема, відмова потерпілого від обвинувачення є безумовною підставою для закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення; примирення потерпілого з підозрюваним або обвинуваченим, який вперше вчинив злочин невеликої тяжкості або злочин середньої тяжкості з необережності та відшкодував завдані ним збитки або усунув заподіяну шкоду, є підставою для звільнення особи від кримінальної відповідальності. Необхідно пам'ятати, що у таких випадках укладення угоди про примирення виключається.

<sup>2</sup> Так, проведене нами узагальнення практики продемонструвало, що органи прокуратури прагнуть уникати закриття кримінального провадження за п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК (відмова потерпілого від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення) оскільки дана підстава застосовується лише після повідомлення про підозру, а закриття провадження після повідомлення про підозру є для прокуратури негативним показником. У такому випадку, керуючись як раз відомчим інтересом, процесуальні керівники намагаються передати обвинувальний акт до суду (це забезпечує позитивні показники), роз'яснюючи потерпілому, що своє клопотання він може озвучити на першому судовому засіданні й провадження буде закрито.

Тим не менш, вищенаведений погляд може бути піддано критиці як з позицій системного тлумачення закону, так і через призму цільового способу інтерпретації. По-перше, ч. 4 ст. 284 КПК чітко встановлює право прокурора (тобто суб'єкта який уповноважений приймати рішення на стадії досудового розслідування) закрити провадження за підставами, передбаченими у ч. 1 вказаної статті. По-друге, ч. 7 ст. 284 КПК встановлює, що «якщо обставини, передбачені пунктами 5, 6, 7, 8 частини першої цієї статті, виявляються під час судового провадження, суд постановляє ухвалу про закриття кримінального провадження». Вжитий законодавцем умовний сполучник «якщо» вказує, що зазначені обставини можуть бути виявлені як під час судового розгляду, так і на інших (в тому числі більш ранніх) стадіях. І, нарешті, по-третє, слід пам'ятати про вимогу процесуальної економії (зокрема економії часових ресурсів). Так, відповідно ч. 2 ст. 283 КПК прокурор зобов'язаний у найкоротший строк після повідомлення особі про підозру закрити кримінальне провадження або направити його до суду. У свою чергу КПК не містить вимоги до прокурора щодо негайного без проведення подальшого

досудового розслідування передання провадження до суду у випадку відмови потерпілого від обвинувачення в провадженні у формі приватного обвинувачення (як це, наприклад, має місце у випадку укладення угоди (ч. 1 ст. 474 КПК) або виявлення обставин для звільнення особи від кримінальної відповідальності (ч. 2 ст. 286 КПК)). Тож, якщо виходити із позиції про можливість реалізації п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК лише на стадії судового розгляду, то досудове слідство має продовжуватися у звичайному режимі не зважаючи, ані на його безперспективність з погляду кримінального переслідування, ані на вимогу ч. 2 ст. 283 КПК стосовно необхідності якнайшвидшого закриття провадження за наявності підстав для такого рішення.

Зважаючи, на вищевикладене, вбачається, що відмова потерпілого від обвинувачення в провадженні у формі приватного обвинувачення є підставою для закриття кримінального провадження як на стадії судового розгляду, так і під час досудового розслідування, не зважаючи на відсутність терміну «обвинувачення» у категоріально-понятійному апараті даної стадії кримінального провадження.

### Список використаних джерел

1. *Перепелиця С. І.* Провадження у формі приватного обвинувачення: порівняльно-правове дослідження: монографія / С. І. Перепелиця. – Х. : Право, 2015. – 184 с.
2. *Полянський Н. Н.* Процессуальные права потерпевшего / Н. Н. Полянський // Советское государство и право. – 1940. – № 12. – С. 58-59.
3. *Фойницький І. Я.* Курс уголовного судопроизводства. Т. II. / И. Я. Фойницький. – СПб.: АЛЬФА, 1996 – 605 с.
4. *Узагальнення практики судового розгляду кримінальних проваджень у першій та апеляційній інстанціях відповідно до Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року № 4652-VI, який набрав чинності 20 листопада 2012 року, станом на 01 жовтня 2013* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kra.court.gov.ua/sud1190/150/1562>.
5. *Узагальнення судової практики здійснення кримінального провадження на підставі угод (підготовлено заступником Голови ВССУ Міщенком С. М., суддею судової палати у кримінальних справах ВССУ Єленіною Ж. М. та начальником відділу забезпечення діяльності заступника Голови Слущкою Т. І., розглянуто та*

затверджено на нараді суддів судової палати 22 січня 2014 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cct.com.ua/2014/22.01.2014vss.htm>.

6. Гловюк І. В. Деякі проблеми закриття кримінального провадження, що здійснюється у формі приватного обвинувачення, за новим КПК України / І. В. Гловюк // Кримінально-процесуальний кодекс України: перші проблеми та здобутки : матеріали круглого столу 20 листопада 2013 р., м. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2013. – 119 с.

**Тітко І. А. Окремі особливості завершення кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення**

У статті викладено авторське бачення окремих питань завершення проваджень у формі приватного обвинувачення. Висловлена авторська позиція стосовно наявних на сьогодні проблем. Запропоновані можливі шляхи їх вирішення.

**Ключові слова:** приватний інтерес, приватні начала, диспозитивність, публічність, захист інтересів, приватне обвинувачення..

**Тітко І. А. Отдельные особенности окончания уголовных производств в форме частного обвинения**

В статье изложено авторское виденье отдельных вопросов завершения производств в форме частного обвинения. Высказана авторская позиция относительно существующих на сегодня проблем. Предложены возможные пути их разрешения.

**Ключевые слова:** частный интерес, частные начала, диспозитивность, публичность, защита интересов, частное обвинение.

**Titko I. Some features conclusion of proceedings in the form of a private accusation**

The article described the author's vision of the individual issues of the completion of criminal proceedings of private accusation. Expressed the author's position on the existing problems of today. Suggests possible ways to resolve them.

**Key words:** private interest, private elements, optionality, publicity, protection of the interests, private accusation.